

lissabon

lissabon
vide verden

© Forfatterne og
Aarhus Universitetsforlag 2016
Omslag og tilrettelægning, Trefold
Bogen er sat med Swift og trykt hos
Narayana Press, Gylling
Printed in Denmark 2016

ISBN 978 87 7124 822 7
Aarhus Universitetsforlag

www.videverden.dk

Aarhus
Langelandsgade 177
8200 Aarhus N

Alle danske oversættelser af Fernando Pessoa's tekster
er enten af Peter Poulsen eller Mone Hvass

Tak til TAP Portugal og Portugals Turistbureau for flybilletter og
ophold til Dan Ringgaard.

**lissa
bon**

indhold

intro *mia degner* 7

lysets by

konservatisme *jens lysdal* 17

mad, musik og mentalitet

fodboldfeber *niels christian frederiksen* 37

benfica ou sporting?

fadistas *bjarne mouridsen* 55

en rundtur i fadoens topografi

digteren *dan ringgaard* 75

byen oplevet igennem fernando pessoa

kuppet *eva henningsen* 93

portugals befrielse

kneppe *henrik wivel* 111

med h.c. andersen i byen

imperiet *jørn ørnstrup* 131

en by af søfarere

cafeerne *kurt hollesen* 149

med udsigt til gadelivet

o vinho *søren markers* 169

hele rejsen værd

expo *morten gliemann* 191

et kvarter af opdagelser

azul *søren markers* 207

en by af kakler

vildfaren *karen fastrup* 225

en fremmed kommer til byen

register 242

noter til kortet 250

mia degner

Jeg flyttede til Lissabon i 2005 og boede der fast i et år, mens jeg gik på filmskole. De efterfølgende fem år pendlede jeg mellem Lissabon og København; byen havde sat sig fast i mig, og jeg kunne ikke finde ud af at forlade den for alvor. Nu har jeg slået mig ned i København, fordi jeg til sidst måtte indse, at Lissabon er for smuk en by med for mange distraktioner til, at det helt kunne lade sig gøre for mig at arbejde der. Men byen sidder stadig under min hud som en elsket ven og et hjem, jeg aldrig holder op med at vende tilbage til.

Jeg har arbejdet med kunst- og dokumentarfilm og er forfatter til digtsamlingen *En lodret drøm*, prosa/lyrik-hybriden *Kort over himlen* og korrespondancebogen *Hjem//By//Ting*, den sidste i samarbejde med Amalie Laulund Trudsø, Bue P. Peitersen og Ditte Holm Bro.

intro

lysets by

Som en krone over Lissabon ligger borgruinen Castelo de São Jorge, og lige under São Jorge, i Mouraria på kanten af byens ældste kvarter Alfama, ligger mit allerførste hjem. Jeg var 21 år gammel, da jeg, sammen med min daværende kæreste, Nuno, flyttede til Lissabon med kufferten fuld af Fernando Pessoa's bøger og et rødt plastikperleforhæng, som på det tidspunkt virkede næsten lige så uundværligt som bøgerne. Perleforhænget har jeg skilt mig af med, men bøgerne har været i mange kufferter og flyttekasser siden, og nu er de flyttet med mig til Valby, hvor udsigten til slotsmuren er skiftet ud med en stor grå betonflade, en skole, hvis murværk har kendt bedre dage. Man vænner sig til de fleste udsigter.

Egentlig var lejligheden på Costa do Castelo både for stor og for dyr til os, men sammenlignet med den husleje, vi hidtil havde betalt for lejede værelser i København, var de fem værelser i vores nye hjem en ren foræring, og jeg besluttede mig med det samme. Her skulle jeg bo. Rita og João, som boede i lejligheden før os, viste os rundt, og det var tydeligt, at de holdt lige så meget af stedet, som jeg også allerede gjorde – og jeg havde ikke engang prøvet at bo der endnu! Der var ingen vej udenom.

Jeg forelskede mig i Pessoa først. Den portugisiske digter med de mange heteronymer var mit, tror jeg, første alvorlige møde med 'verdenslitteraturen', og jeg kunne slet ikke få nok af hans tekster – det fascinerede mig så umådeligt, at han ved at benytte forskellige forfatteridentiteter simpelthen kunne skrive direkte imod sig selv (en af hans tekster er for eksempel en formel klage over en tekst skrevet af et af hans andre heteronymer!); at heteronymerne ikke bare var pseudonymer, han gemte sig bag, men fuldt udviklede personligheder med dybt forskellig skrivestil og -form og tilmed

elaborerede astrologiske biografier. Allermest holdt jeg af hans dagbogslignende *Rastløshedens bog*, tilskrevet heteronymet Bernardo Soares, og det var den bog, der især fik mig til at drømme om Lissabon; jeg kunne mærke byen gennem bogens ord, og jeg ville af sted.

Jeg fandt Pessoa's bøger tilfældigt på et bogudsalg i København, flere år før jeg mødte Nuno. Bøgerne fulgte mig overalt. Fra det ene lejede værelse til det andet, indtil jeg en dag, på et naboværelse, stødte på den portugisiske Nuno og ellevild gav mig til at udspørge ham om Pessoa og Lissabon og om floden Tejo og om lyden af et portugisisk regnvejr – alle de ting, jeg havde læst om i mine elskede bøger. Den portugisiske regn er højere, mere påtrængende end den danske, det erfarede jeg senere selv. Til sidst sagde jeg: ”Jeg vil med dig, når du rejser tilbage.” Og sådan blev det.

Første gang jeg så Tejo i virkeligheden, troede jeg, det var havet. Floden er så bred, at den næsten kunne være Øresund (når Øresund er smallest, ganske vist, men alligevel). ”Hvad er det for et land, der ligger på den anden side?” spurgte jeg, lettere geografisk desorienteret.

Jeg talte trinnene fra Praça da Figueira til lejligheden på Costa do Castelo, men nu har jeg glemt, hvor mange der var. Det var som at bo på tiende sal over byen i stejl trappeklatring. Jeg har aldrig været i så god form, som da jeg boede i Lissabon. På vej op ad trapperne mødte jeg senhora Lisdália, en ældre dame med lilla hår og matchende lilla solbriller – prustende med sine indkøbsposer.

”Denne her by er ikke for gamle mennesker, min pige,” sagde hun, og så: ”Du er ikke herfra, er du?”

Jeg forklarede hende, at jeg var fra Danmark, og hun spurgte mig, hvor det lå henne.

”Nordpå,” svarede jeg.

”Aha, det tænkte jeg nok. Jeg er fra Porto. Folk er sødere nordpå.”

End of discussion.

Jeg mødte hende ofte, og vi fik os en sludder, men jeg tror aldrig, det gik op for hende, at jeg ikke var portu-

giser. En dag mødte jeg hende i færd med at sætte en seddel på hoveddøren:

”Kære Tyv, jeg ved, du har været her,” stod der.

”De kommer og rykker rundt på møblerne, når jeg er ude!” sagde hun. ”De stjæler ikke noget, de rykker bare rundt på tingene, det er til at blive vanvittig over.”

Det var sidste gang, jeg mødte senhora Lisdália, og selvom jeg altid efterfølgende strakte hals for at kigge ind ad hendes vinduer, når jeg gik forbi, så jeg hende ikke igen.

Hver dag tog jeg turen ned ad trapperne fra Costa do Castelo til metrostationen på Praça do Rossio, byens centrale plads. Jeg kørte i metro tværs gennem byen, helt ud til det, der dengang var endestationen – Oriente – til den nye bydel Expo. Her lå min skole, filmskolen *Restart – Instituto de Criatividade, Arte e Novas Tecnologias* med udsigt over Tejo og kabelbanen, som jeg stadig har for meget højdeskræk til at turde prøve.

Når jeg efterfølgende har været i Lissabon, tager jeg altid mindst én tur til Expo – ikke for at besøge Oceanariet, shoppingcentret Vasco da Gama, kasinoet eller et af de nye museer, der ligger i området, men for at mærke fornemmelsen af lyset på øjenlågene, når jeg kommer ud fra stationen og duften af vandet og af fyrretræerne. Langs floden står en række stenbænke, som er dejligt kølige om sommeren, og når jeg sidder der og kigger på vandet, ved jeg lige præcis, hvorfor Lissabon er *min by*. Her falder alting på plads.

Lissabon er gul. Selv i gråvejr er Lissabon lysets by. De mange kakler, *azulejos*, på husenes facader og den traditionelle gadelægning af gule stiftfliser, *calçada portuguesa*, reflekterer lyset imellem sig og kaster det rundt og ind i ens øjne, så man føler sig svøbt i et varmt tæppe af lys og må beholde solbrillerne på, selv på en overskyet dag. Når jeg tænker på Lissabon, tænker jeg først på dette helt specielle lys. Det er det lys, jeg savner, når den danske vinter får fat. I flere år tog jeg altid til Lissabon i januar, og mine venner dernede spurgte mig undrende, hvorfor jeg dog

ville være der i den kolde og ofte regnfulde måned. Jeg måtte forklare, at kulde og regn ikke generede mig det mindste, så længe jeg bare fik lidt af lyset. Så længe jeg fik lov til at sidde ved et af de mange udsigtspunkter, *miradouros*, og kigge ud over denne by, de smukke gamle huse, sporvognene, farverne, Tejo især, og broen Ponte 25 de Abril, der krydser floden og forbinder Lissabon med byen Almada. Bare sidde der og indånde luften og tænke: Pessoa skrev her! Kigge ned på den flade og retlinjede bydel Baixa, genopbygget med linealprincip efter det store jordskælv i 1755. Gå gennem de snirklede gader i byens ældre kvarterer indhyllet i duften af stegte sardiner. Eller opdage en flot gammel villa, pakket ind i stilladser og presenninger, den nedfaldsidyl, og drømme om alt det, det hus kunne rumme, hvis jeg dog bare havde pengene til at købe det ...

Overalt er der noget at kigge på, pludselige udsigter, der tager pusten fra én, og hemmelige steder, der kan åbne sig for én, hvis man selv er åben for byen og de mennesker, man møder på sin vej igennem den.

Sådan et sted er for eksempel klostret Convento da Nossa Senhora do Bom Sucesso i Belém; det er desværre ikke åbent for offentligheden, men alligevel altid på min personlige besøgsliste.

I 2010, efter et turbulent ophold i Lissabon, tilbragte jeg ti timer i lufthavnen, før jeg fløj tilbage til København. Jeg var træt, stortudende og desillusioneret. Mens jeg stod og lænede mig op ad en søjle og forsøgte at gøre mig usynlig, kaldte en ældre dame mig hen til sig. Hun spurgte mig, hvordan jeg havde det, og bad mig sætte mig ved bordet med hende og hendes søstre. Nonnesøstre, viste det sig. De tre damer, den dag i civil, var irske nonner, udstationeret ved klostret Bom Sucesso i Lissabon, på vej til Irland på ferie. Jeg ved ikke, hvordan min rejse ville have været, hvis ikke søster Nuala havde kaldt mig hen til sig den dag, men jeg ved, at mødet med de irske nonner i lufthavnen var et af de vigtige møder, Lissabon har været fuld af for mig, og en medvirkende årsag til, at jeg allerede seks

måneder senere igen sad i et fly på vej til Lissabon, fuld af fornyet tro på, at jeg trods alt ikke var færdig med den by. At det stadig var *min* by.

Bom Sucesso er et af de ældste klostre i Portugal og det ældste irske dominikanske kloster i verden, grundlagt i 1639. Udefra bemærker man knapt bygningen – den er omkranset af en høj mur, og selve klostret ligner mest af alt bare en meget stor gammel villa, hvad det da i virkeligheden også er. Før Bom Sucesso blev taget i brug som kloster, fungerede huset nemlig som ferieresidens for adelsdamen Iria de Brito. Når man træder indenfor, er stedets nuværende religiøse brug dog ikke til at tage fejl af. Her er en rigt udsmykket kirke og en fin gammel gårdhave domineret af en stor fontæne. Fontænen er klostrets hjerte, bygningen er så at sige bygget op omkring den. Fontænen blev for nylig restaureret af en række arkæologistuderende, som udførte arbejdet gratis som en gave til klostret.

Jeg har efterhånden besøgt klostret flere gange og føler mig altid taknemmelig over at blive lukket ind i denne helt specielle verden, at blive inviteret på te og tørkager i klostrets flisebeklædte spisesal, hvor der altid synes at være dækket op til et mindre selskab, og at tale med disse fantastiske kvinder, der har viet deres liv til at drive en skole og dagplejeinstitution i forbindelse med klostret.

Klostret ligger midt i Belém, engang var det uden for byen, et sted, hvor adelige familier som Iria de Britos havde sommerpalæer. Men efterhånden som Lissabon er vokset, er Belém blevet indlemmet i byen, og stedet vrirler nu med turister, der kommer for at spise de traditionelle *pasteis de Belém*-kager eller besøge det imponerende manuelinske kloster, Mosteiro dos Jerónimos, hvor man blandt andet finder Pessoas grav.

Over for Mosteiro dos Jerónimos ligger kulturcentret Centro Cultural de Belém, en helt fantastisk bygning, der blandt andet rummer et moderne kunstmuseum og koncert- og teatersale. Museet er gratis, åbent alle ugens dage og absolut et besøg værd før eller efter indtagelse af de famøse Belém-kager.

I det hele taget bør man, hvis man kan tåle det, unde

sig selv at smage bare en del af det store udvalg af portugisiske kager. Min personlige favorit er *bolo rei*, kongekage, en traditionel julekage, som portugiserne spiser igennem hele december måned – og som jeg laver min egen fordanskede version af hvert år til heligtrekongersdag den 6. januar. Omkring juletid kan kagen købes præfabrikeret i alle supermarkeder og konditorier, *pastelarias*.

En hel del portugisiske kager, heriblandt *pasteis de Belém*, har æg – eller rettere æggeblommer – som deres hovedingrediens. Historien fortæller, at kageopskrifterne oprindeligt er opstået på landets klostre, hvor nonnerne brugte æggehvider til at afstive den øverste del af deres slør, og derfor havde så mange æggeblommer i overskud, at de begyndte at bage kager af dem. Om det er sandt, ved jeg ikke, men hvis man både er til æg og kager, er der i hvert fald nok af varianter at vælge imellem i de portugisiske *pastelarias*.

”Mit hjem er det portugisiske sprog”, skrev Pessoa. Da jeg første gang kom til Lissabon, mindre end et halvt år før min planlagte flytning til byen, talte jeg ikke et ord portugisisk. Jeg gik til optagelsessamtale på den filmskole, jeg havde søgt ind på, og det foregik på engelsk, selvom al undervisning ville foregå på portugisisk.

”*You better learn fast*”, sagde skolelederen til mig, da min optagelsessamtale var slut, og jeg var kommet ind på skolen. Og det gjorde jeg så. Jeg lånte et kassetebåndskursus på biblioteket og terpede hver eneste dag frem til afrejse. Jeg erstattede mit gymnasiespansk med stumper af nyvundet portugisisk, og velankommet i Lissabon gik jeg i gang med at se nogle af de dårlige sæbeoperaer, sendefladen er fuld af, indtil det gamle fjernsyn, som Rita og João havde efterladt i lejligheden, eksploderede, og en stikflamme stod op langs væggen. Så droppede jeg tv-serierne og forsøgte mig i stedet med udspionering af folk i metroen, jeg smuglyttede til deres telefonsamtaler og prøvede at kommunikere med mine svigerforældre. En af de første samtaler på egen hånd, jeg havde med Nunos

mor, foregik, kort efter vi var ankommet, da hun hev mig med ind på hans barndomsværelse og klappede på sengekanten, for at jeg skulle sætte mig.

”Lever I sammen som mand og kone?” spurgte hun mig.

Selvom jeg var ret sikker på, jeg havde forstået spørgsmålet rigtigt, var jeg i fuldkommen vildrede med, hvilket svar der forventedes af mig. Jeg havde øvet mig i sproget, men jeg vidste endnu ikke meget om kulturen. Jeg tror, jeg blev temmelig tomatfarvet i ansigtet.

”Jeg mener; vi gav Nunos søster og hendes mand en vaskemaskine til deres bryllup, og vi vil gerne forære jer en vaskemaskine også,” sagde hun så.

Lettelsens suk. Vi fik vaskemaskinen, der siden gik under navnet ”sexmaskinen”.

Da jeg begyndte i skole, fik jeg hovedpine. Der er forskel på at kunne følge med i hverdagsamtaler og at følge en undervisning på et fremmed sprog. Heldigvis havde jeg elleve søde klassekammerater, der syntes, jeg var lidt af en kuriositet, og som hellere end gerne hjalp mig på vej og forklarede mig ord, når jeg ikke forstod dem.

Den sproglige hjælpsomhed og velvillighed mødte jeg overalt, hvor jeg forsøgte mig på mit begrænsede portugisiske – jeg erfarede, at portugiserne ser mildt på sproglige variationer og mærkværdigheder, når blot man som udlænding er villig til at gøre forsøget. Måske blandt andet fordi de med baggrund i en broget kolonihistorie har set og hørt deres eget sprog udvikle sig i mange forskellige retninger, og fordi der i Lissabon i forvejen tales så mange forskellige slags portugisisk; lokale dialekter fra de fem portugisiske regioner, brasiliansk, angolansk og mozambiquisk portugisisk, for ikke at tale om dialekterne fra Azorerne og Madeira, som er de to variationer af det portugisiske sprog, der endnu volder mig forståelsesproblemer.

Det tog tid for mig at føle mig hjemme i det portugisiske sprog, men da det først kom, var der ingen vej tilbage for mig. Jeg forelskede mig lige så håbløst i

det sprog, der blandt andet opererer med personlige infinitiver (ja, personlige infinitiver!), som jeg tidligere havde forelsket mig i Pessoa og i selve Lissabon. Musikken i og kompleksiteten af sproget, jo, her kunne jeg godt føle mig hjemme.

Mit ophold i Lissabon blev ikke alene et møde med det portugisiske sprog, men også med et nyt syn på det danske. Inden jeg flyttede til Lissabon, havde jeg fået at vide, at det ville blive vanskeligt, nærmest umuligt for mig at finde arbejde i byen. Men efter en måned havde jeg alligevel fået to gode studiejob – det ene som underviser i dansk på en aftenskole, og det andet på et EU-ungdomsprojekt.

På aftenskolen underviste jeg blandt andet tre søde damer, Virginia, Elisabete og Helena, som blev mine ”portugisiske tanter”. De blev ved og ved med at spørge mig om forhold i det danske sprog, jeg aldrig havde skænket en tanke – og det gør de i øvrigt stadig, når vi udveksler flittige e-mails.

Inden jeg modvilligt vendte tilbage til København efter mit første ophold i Lissabon, lykkedes det mig at finde en afløser, der kunne overtage undervisningen af det dygtige danskhold; den portugisiske kvinde Susana, som efter at have boet tyve år i Danmark nu var vendt tilbage til sin fødeby. Mødet med Susana udviklede sig, ligesom mit møde med de tre stjernelever, til et langvarigt venskab, og efterfølgende har jeg som oftest boet hos Susana, når jeg har besøgt Lissabon. Den gæstfrihed og hjertevarme, jeg har mødt i byen, er en ikke uvæsentlig årsag til, at jeg altid vender tilbage. Men den primære forklaring er selvfølgelig, at Lissabon er blevet mit hjem, at jeg efter én gang at have forelsket mig hovedkulds i den by kom til at betragte den som en del af mig, som en elsket, en ven, på én gang velkendt og stadig fuld af overraskelser.

Lissabon er for mig en historiernes og en mulighedernes by. Jeg var så ung, da jeg første gang kom dertil, at byen i en sådan grad kom til at præge mig, at jeg aldrig helt har kunnet rejse fra den.

En eftermiddag sad jeg med en kop te i lejligheden på Costa do Castelo, da det for første gang under mit ophold begyndte at regne. Lyden af de massive regndråber, der ramte skoddekasserne over vinduerne, glemmer jeg aldrig. Regnen, der plaskede aggressivt ned på brostenene, den måde, den regn var så nærværende på, gjorde sådan opmærksom på sig selv – ikke som en gennemsnitlig dansk sileregn, men som en virkelig regn, der mente det alvorligt.

Den voldsomme lyd fik mig til at tænke på Peter Poulsens oversættelse af et af Pessoas digte: ”Det regner meget, det regner umanerligt ...” – en sætning så banal og så sand. Aldrig havde jeg oplevet et rigtigere, et sandere regnvejr end det lissabonske – og måske skyldtes det igen min ungdommelige åbenhed for den slags, men det var, som om alle sansninger var klarere, alle oplevelser stærkere her i denne ufatteligt smukke by, som jeg tænkte, jeg aldrig ville forlade.

I sidste ende tog jeg alligevel tilbage til Danmark – ikke ’hjem’, for det ord havde fået en ny, ambivalent betydning for mig, men ’tilbage’.

Der findes et ord på portugisisk, *saudade*, der ikke helt kan oversættes til andre sprog – det er en særlig længsel, en hjemve af en slags, som besynges i den traditionelle portugisiske musikstil fado. *Saudade* kan hverken oversættes eller præcist beskrives, men for den, som er faldet for Lissabon, kan den mærkes – og det er måske den væsentligste souvenir, byen kan give én; forståelsen af den dybe portugisiske længsel og en flig af hjemve efter et ubestemt hjem.

Jeg troede, det var selve byen, Lissabon, bygningerne og udsigten, jeg ville komme til at savne. Men når alt kommer til alt, er det i lige så høj grad lyden af regnen, fornemmelsen af lyset og måske i virkeligheden allermost menneskene, jeg savner.